

Кукалець М. В., к.пед.н., професор, Кукалець М. М. ст. викл., доцент
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТІВ З ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ В НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** В статті проаналізовано способи підготовки учнів загальноосвітньої школи до сприйняття нового навчального матеріалу шляхом навчальних ситуацій. Наведено приклади підготовки учнів до вивчення навчального матеріалу. На основі педагогічних досліджень встановлено прийоми застосування навчальних ситуацій, рекомендовано умови, за допомогою яких вони можуть успішно реалізовуватись. Крім того акцентується увага на створенні системи навчальних ситуацій для стимулювання пізнавальних інтересів через їхнє теоретичне і практичне значення в системі навчального матеріалу.*

***Ключові слова:** підготовка учнів до засвоєння знань, сприйняття нового навчального матеріалу, навчальні ситуації, прийоми застосування навчальних ситуацій.*

***Аннотация.** В статье проанализированы способы подготовки учащихся общеобразовательной школы к восприятию нового учебного материала путем учебных ситуаций. Наведены примеры подготовки учащихся к изучению учебного материала. На основе педагогических исследований установлены приемы использования учебных ситуаций, предложены условия, их успешного применения. Кроме этого акцентируется внимание на формирование системы учебных ситуаций для стимулирования познавательных интересов используя их теоретическое и практическое значение в системе учебного материала.*

***Ключевые слова:** подготовка учащихся к усвоению знаний, восприятие нового учебного материала, учебные ситуации, приемы использования учебных ситуаций.*

***Annotation.** This article analyzes the ways of studying secondary school pupils for the perception of the new educational material through the learning situations. It presents examples of the studying of pupils to learn the educational material. On the basis of educational research were established methods of using the learning situations and were proposed conditions of their successful application. Also we focus on creating a system of learning situations*

to stimulate the cognitive interests through their theoretical and practical significance in the system of educational material.

Keywords: *preparing students to the knowledge assimilation, perception of the new educational material, learning situation, methods of usage the educational situation.*

Центральною проблемою сучасної педагогіки, як і раніше, залишаються пошуки факторів підвищення рівня знань учнів, зміцнення їхніх умінь і навичок. У кожному епоху вчені намагалися розв'язати її по-своєму, виходячи з надбань попередніх поколінь, та з соціально-економічних умов держави. В останні десятиріччя вчені значну увагу приділяють технологіям навчання, які сприяють формуванню стійких пізнавальних інтересів, оптимізації навчально-виховного процесу, вибору найбільш ефективних форм, методів і прийомів.

Важливим фактором підвищення рівня знань багато поколінь дидактів вважали мотиви навчання. Їх розглядали з різних позицій і точок зору. Відомий педагог Я. А. Коменський підкреслював, що сприймання починається з відчуття через уміле використання наочності. Такої ж думки дотримувалися такі педагоги як: О. Декролі, М. Монтесорі, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, Ф. Фребель. Вони наголошували, що будь-який процес пізнання йде від чуттєвих сприймань і уявлень до виразних понять.

Пошуки ефективних технологій навчання пов'язується із типом уроку, його структурою, зі змістом навчального матеріалу, віковими особливостями учнів, навчальною базою, рівнем підготовки вчителя. Стимулювання до навчання, на думку В. О. Онищука, здійснюється через актуалізацію і мотивацію навчання, що широко використовується на сучасному уроці як обов'язковий структурний елемент [1, с.88].

Уперше навчальна ситуація описується відомим вченим М. А. Даниловим у «Дидактиці середньої школи». Вчений вважає, що навчання на уроці проходить через навчальні ситуації, які є структурним елементом уроку, дає визначення навчальної ситуації як диференційованої частини уроку, що включає комплекс умов необхідних для одержання обмежених, специфічних результатів. Разом з тим пропонує виділити три види навчальних ситуацій, залежно від підходу до організації пізнавального процесу. У будь-якій ситуації основну роль відводить учителям. Роль вчителя і рівень самостійності учнів залежить від розгортання навчальної ситуації [2, с. 197]. Це визначення не викликає сумнівів щодо правильності. Однак у ньому не закладено сутності навчальної ситуації як ядра збудження інтересу до знань, як фактора доведення їх необхідності.

Навчальні ситуації з точки зору шкільної психології розглядали такі відомі вчені як: Г. А. Балл, Г. С. Костюк та М. В. Ричик. Вони провели

дослідження проблеми використання навчальних ситуацій, які в основному були спрямовані на вивчення організації навчальної діяльності.

Навчальна ситуація за визначенням Г. С. Костюка, це єдність педагогічних факторів, які складають на даному відрізку навчального процесу об'єкт, стимул і умови учіння як системи дій учнів з навчальним матеріалом. Також він виділяє індивідуальні ситуації учіння як суб'єктивну проекцію навчальної ситуації, що виникають в результаті її сприйняття і осмислення окремими учнями. Вчений вважає, що побудова навчального процесу повинна розглядатися в тісній єдності з аналізом навчальних ситуацій. Разом з тим наголошує, що створена навчальна ситуація повинна мати структуру, розраховану на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення [3, с. 94].

Методам підготовки учнів до сприймання нового навчального матеріалу через систему дій перед вивченням, приділяли значну увагу Г. А. Балл і М. В. Ричик. Вони вважали, що уроки, які моделюються через підготовчі елементи, повинні бути досить складними за внутрішньою структурою, розраховані на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення. При цьому кожен із шляхів повинен відтворювати деякий єдиний, загальний смисл, на основі якого в мисленні кожного учня формується бажаний здобуток [4, с. 29].

М. А. Алексєєва, аналізуючи мотиви пізнавальної діяльності, приходять до висновку, що серед багатьох мотивів, є певний спосіб організації навчальної діяльності учнів, коли в центрі уваги не засвоєння готових істин, а самостійні пошуки відповідей [5, с. 46].

Разом з тим треба зауважити, що праці багатьох вчених, які стосуються прийомів підготовки учнів до засвоєння нових знань, є значним вкладом у педагогічну теорію і практику, але вони не вичерпують багатьох інших засобів у цьому напрямку.

Поданий вище матеріал і становить певну теоретичну базу для вчителя. Вивчивши і проаналізувавши її, він міг би звернути увагу на великі потенційні можливості підготовчого процесу. Разом з тим слід відмітити, що цілий ряд теоретичних положень залишаються не використаними у практиці через те, що немає достатньо методичних рекомендацій і розробок на різних рівнях і з різних предметів. Тому переважна більшість учителів надає перевагу традиційним методикам, до яких вони та їхні учні звикли. Нові методи недостатньо розроблені, не вивчені і не узагальнені, а тому не використовуються, або використовуються дуже рідко.

Як показали наші спостереження, подачу нового навчального матеріалу більшість учителів розпочинає з педагогічних вправ, вступної бесіди, демонстрації наочності. Навчальна ситуація як засіб підготовки до засвоєння нових знань застосовується надзвичайно рідко.

Наш підхід до проблеми полягає в тому, щоб використати здобутки дидактиків, психологів, методистів, власних підходів до процесу моделювання уроку, а також пошуку нових способів підготовки учнів до активної участі в навчальному процесі. У сучасній школі вже не достатньо логічного і послідовного викладу матеріалу, його потрібно змоделювати так, щоб максимально залучити учнів у навчальний процес.

Тому метою нашого дослідження є розширення і обґрунтування ефективності підготовки учнів до засвоєння нових знань засобами навчальних ситуацій в структурі сучасного уроку.

Для реалізації зазначеної мети дослідження вирішуються такі завдання:

- вивчення і узагальнення досвіду вчителів в аспекті використання навчальної ситуації під час підготовки учнів до вивчення нової теми;
- дослідження і визначення педагогічних умов впливу навчальних ситуацій на стимулювання інтересу учнів до знань.

Під навчальною ситуацією ми розуміємо такий спосіб підготовки учнів до засвоєння знань, за допомогою якого доводимо необхідність останніх через їхнє теоретичне і практичне значення в системі навчального матеріалу.

За своєю сутністю навчальна ситуація повинна сприяти збудженню інтересу до знань, спонукати до пошукової навчальної діяльності і тим нагадує проблемну ситуацію. Після навчальної ситуації, як і після проблемної, може сформуватись мотивація. Однак надалі їхні функції розходяться. Проблема ситуація – обов'язковий елемент проблемного уроку. Навчальна ж ситуація не пов'язана з якоюсь формою чи методом. Найпростіша навчальна ситуація може бути створена уже в 1 класі, наприклад, коли учні вивчають апостроф як знак і елементарні відомості про його вживання. Попередніх знань про апостроф у дітей немає, Вони уміють лише правильно вимовляти склади з ними (м'яч, в'яже, в'юн). Шляхом порівняння з іншими словами (поля, люди) бачать різницю у вимові. А хіба немає спеціального знака для позначення такої різниці? Створюється ситуація, коли діти виявляють бажання дізнатися про цей знак. Учитель показує його або самі учні використовують наочність, знаходять знак. У такий спосіб вони дізнаються про апостроф.

З наведеного прикладу бачимо, що навчальна ситуація може бути створена і тоді, коли в учнів немає ніяких навичок до пошукової діяльності.

Розглянемо інший приклад – фрагмент уроку української мови в 3 класі. Тема: «Вживання прийменників з особовими займенниками».

Вчитель звертається до учнів: «Діти, прочитайте слова, що на дошці. Постарайтеся правильно вживати особові займенники у словосполученнях: у (він) книжка; до (вона) в гості; підійшли до (воно).

Одним учням вдається знайти правильні форми, іншим це не під силу. Вони переконуються в необхідності набуття спеціальних знань. В такій ситуації учитель може оголосити тему, мету уроку і сформулювати завдання.

Навчальна ситуація може мати місце на різних етапах уроку, бути одиничною, тобто створюватися один раз, і систематично – коли вчитель звертається до неї в ході уроку у певній логічній послідовності. Приклади одиничних навчальних ситуацій ми наводили вище. Зупинимось на системній ситуації. При цьому розглянемо методику послідовного переходу від відомого до невідомого, від одного ступеня пізнання до іншого на прикладі уроку біології (тема «Робота серця»).

Після повторення попереднього матеріалу вчитель пропонує учням послухати як працює їхнє серце. Учні констатують, що воно працює ритмічно, досить чітко, без зупинок, незалежно від волі людини. На запитання, які особливості будови дають можливість серцю скорочуватись і підтримувати високу працездатність, правильної відповіді на дав ніхто. Виникла ситуація необхідності додаткових знань. Учитель пропонує розглянути препарат серцевої м'язової тканини. Після розгляду і аналізу учні самостійно роблять висновок, що серце – це м'яз, який складається з особливої тканини: її волокна в певних ділянках переплітаються, завдяки чому серцевий м'яз може швидко скорочуватися.

Узагальнивши самостійно набуті знання, вчитель переходить до наступного етапу пізнання. «Серце, – говорить він, – здатне ритмічно скорочуватися незалежно від волі людини. Чим це пояснити»? Учні спільно з ним знаходять пояснення. У серці є м'язові волокна двох видів. Основна маса серцевого м'яза представлена типовими серцевими волокнами, які забезпечують скорочення його відділів. Це типові робочі м'язи. Крім того, в серцевому м'язі є атипові волокна, з діяльністю яких пов'язане виникнення збуджень у серці. Це автоматія серця. Автоматія забезпечує його роботу, відносно незалежну від нервової системи.

Вчитель пропонує учням нове запитання: «Серце – це м'яз. Кожен м'яз, щоб відновити свою роботу, повинен відпочити. Чи відпочиває серце»? Виникає нова навчальна ситуація. Такі навчальні ситуації відіграють важливу роль у формуванні в учнів інтересу до знань. Вони формують вміння самостійно здобувати знання, розвивають активність, творчість, самостійність, створюють на уроці атмосферу радості від досягнення поставленої мети.

Досліджуючи значення підготовки учнів до засвоєння нових знань за допомогою навчальних ситуацій, ми переконались, що ефективність їх залежить в основному від майстерності вчителя, його знань, підготовленості і бажання працювати за новими технологіями.

Навчальна ситуація, як і проблемна, тісно пов'язана з навчальною задачею. Навчальна ситуація – це психологічний, цілеспрямований стан зацікавлення учня, а задача – є словесним оформленням виходу із ситуації через мету. Оскільки мета визначається спільно учителем і учнем, то досягнення її стає добровільним обов'язком, який беруть на себе учні: або

слухати й осмислювати матеріал, який їм викладає вчитель, або здійснювати пошукову роботу. Розв'язання задачі (процес досягнення мети) – другий ступінь матеріалізованої навчальної ситуації. В той час, як задача по відношенню до теми і змісту матеріалу повинна бути такою, що їм відповідає, то спосіб розв'язання задачі враховує інші чинники. Вони в основному залежать:

- від змісту навчального матеріалу;
- ступеня зв'язку (більш чи менш пов'язані за змістом) з попереднім матеріалом;
- обсягу навчального матеріалу;
- навчальної бази і вміння вчителя працювати тим чи іншим способом.

Якщо не враховувати хоч одного з названих чинників, розв'язання задачі (досягнення мети) буде або неможливим, або можливим за допомогою великих зусиль.

Експериментальна перевірка засвідчила, що знання, здобуті з послідовно зростаючою самостійністю учнів, міцніші, довго або назавжди зберігаються в пам'яті. Разом з тим слід мати на увазі, що в деякій мірі програється в часі: знання набуваються повільніше, але вдосконалюються логічні прийоми, вміння порівнювати, аналізувати, класифікувати, визначати загальні та істотні ознаки предметів, процесів та явищ.

1. Онищук В. А. Урок в современной школе : Пособие для учителей / В. А. Онищук. – М. : Просвещение, 1996. – 191 с. **2.** Данилов М. А. Дидактика средней школы / М. А. Данилов, М. Н. Скаткин – М. : Просвещение, 1975. – 302 с. **3.** Костюк Г. С. Учебный материал и учебные ситуации : Психологические аспекты / Г. С. Костюк, Г. А. Баалл. – К. : Рад. Школа, 1986. – 143 с. **4.** Ричик М. В. Психологические аспекты построения учебного материала / М. В. Ричик. – К. : Вища школа, 1981. – 52 с. **5.** Алексеева М. І. Мотиви навчання учнів / М. І. Алексеева. – К. : Рад. Школа, 1974. – 114 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.